

ПРОБЛЕМА АКСІОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У міжнародному правопорядку цінності присутні з погляду на діяльність його як і раніше основних суб'єктів — держав. Держави формують їх в процесі створення внутрішньодержавного і міжнародного права, завдяки своїй аксіологічній свідомості надають виробленим цінностям юридичного значення. Правосвідомість не може бути в цьому процесі відділена від аксіологічної свідомості, тому що правотворча діяльність як діяльність цілеспрямована залишається зосередженою на реалізації бажаного і в цьому значенні ціннісного стану речей. Можна тому вказати на правосвідомість органів держави щодо виключної важливості і нагальної необхідності захисту й охорони цінностей, що складають предмет спільного інтересу на основі зобов'язань в міжнародному праві.

Метою статті є дослідження ціннісних підстав міжнародного права, адже це надзвичайно важливо для формування сучасного правопорядку в глобальному суспільстві. У цьому дослідженні звертається увага в першу чергу на поняття міжнародно-правових цінностей, їх вплив на інтеграційні процеси в площині міжнародно-правовій і інституціональній, особливо у зв'язку з процесом формування європейського правового порядку.

Окремі аспекти даної проблематики розглядали у своїх працях, зокрема, А. П. Мовчан, І. І. Лукашук, В. І. Євінгов, М. О. Ушаков, Г. І. Тункін, М. Л. Ентін, П. М. Рабинович, Н. Є. Тюріна, О. О. Мережко, Р. Квечень. Проте еволюція сучасного міжнародного права в умовах глобального суспільства потребує більш ретельного пошуку аксіологічного фундаменту міжнародного права.

Нові тенденції світового суспільного розвитку, що позначилися наприкінці ХХ — початку ХХІ століття, поставили перед міжнародно-правовою наукою ряд важливих теоретичних і практичних завдань, від ефективного вирішення яких багато в чому залежатиме вибір стратегічного напрямку подальшого розвитку людської цивілізації. Найважливіше з цих завдань, на наш погляд, полягає сьогодні у визначенні змістовних характеристик майбутнього світового порядку, заснованого на верховенстві права, а також в створенні необхідних механізмів і процедур його побудови і функціонування [1, 179].

Аксіологія міжнародного права — філософія цінностей, що створюють основи міжнародного правопорядку. В залежності від концепції міжнародного права і онтологічних переконань дослідника філософія цінностей міжнародного права реалізується, об'єктивується у відповідному нормативному матеріалі. Можна говорити про солідаристську аксіологію права, аксіологію природно-правову, ліберальну, комунітаристичну або позитивістську [2, 177]. Для подальшого творення міжнародного права необхідно насамперед виявити ціннісний фундамент, на якому будуть засновані його норми. З цією метою міжнародне

право буде нами розглядатися з точки зору природноправової концепції, тому що для позитивістів міжнародне право саме по собі є цінністю, незважаючи на його конкретний зміст. Непозитивістські аргументи спираються на переконання, що над позитивним правом існують фундаментальні цінності, які повинні бути реалізовані й захищені створюваними нормами права.

В рамках аксіології міжнародного права необхідно дослідити два нормативних порядки: правовий і моральний. І тут постає основне питання, відповідь на яке наблизить нас у пошуку аксіологічних основ міжнародного права: чи цінності моральні є також цінностями правовими або вони функціонують у правовому порядку поряд з правовими нормами і не чинять значного впливу на зміст останніх? Тобто питання постає наступне: чи засноване право на іншому нормативному фундаменті? Відповідь на це питання, однак, визначає відмінність між позитивізмом та іншими концепціями в науці міжнародного права та філософії права. Під поняттям цінності розуміється те, що варте того, щоб за нього турбуватися, те, що становить мету людських бажань чи прагнень або, іншими словами, те, що в значній мірі приймається до уваги при прийнятті практичних рішень. В правопорядку практичні рішення будемо розуміти широко — як дії, що впливають на правотворчість, тлумачення права і правозастосування або користування суб'єктами права правами, якими правові норми їх наділяють. Розглядаючи систему цінностей, необхідно виділити в правопорядку цінності «зовнішні» і «внутрішні». До перших можна віднести цінності, що походять з інших нормативних порядків, ніж право, і як такі мотивують діяння суб'єктів права. Насамперед, це моральні цінності, що враховуються в процесі творення, тлумачення і застосування права. Вони впливають на будь-який правовий порядок. Адже нерідко говоримо про добре або недобре право. Внутрішні цінності правового порядку — то його власні цінності, такі як послідовність, прозорість, передбачуваність, гнучкість. Межа між цінностями «внутрішніми» й «зовнішніми» часом непомітна. Проте не виключений і конфлікт між «внутрішніми» й «зовнішніми» цінностями. Наприклад, складність вибору між справедливістю й правовою безпекою. В будь-якому разі, обидві сторони спору про «етичність права», тобто позитивісти й їх опоненти, погоджуються із притаманністю правовій системі якостей, означених нами як внутрішні цінності. Треба насамперед зазначити, що серед великої кількості визначень міжнародного правопорядку нам найбільш близьке те, що дав І. І. Лукашук: «Міжнародний правопорядок є результатом впорядкування системи міжнародних відносин за допомогою міжнародного права» [3, 17]. З ним погоджується й А. П. Мовчан, який зазначає, що стосовно міжнародного співтовариства держав поняття «порядок» повинно відповідати загальнолюдським уявленням, що склалися, і, відповідно, означати певний порядок у відносинах між державами, передбачений і встановлений міжнародним правом [4, 5].

Все вищевикладене відноситься як до внутрішньодержавного права, так і до міжнародного права. У міжнародному правопорядку також функціонують внутрішні цінності. Однією з причин цього є глибокий зв'язок міжнародного

права із цінностями внутрішньодержавних правопорядків. Ці цінності оказують безперечний вплив на створювані норми міжнародного права.

Несприятливий образ міжнародного права порівняно з національними правовими системами демократичних країн створюється, фактично, через відсутність загальної згоди з приводу багатьох актуальних проблем регіонального і глобального рівня. Можна сказати, що культурний та аксіологічний плюралізм, що характеризує сучасне міжнародне співтовариство держав, не сприяє побудові її стабільних правових підстав. Група держав, і навіть кожна конкретна держава, представляють різні народності, різні культури, які іноді суперечать одна одній, в кращому разі нейтральні одна одній. Тому легше досягти ідеологічної і аксіологічної єдності у вузькому колі або на регіональному рівні, ніж у глобальних масштабах. Крім того, сучасне міжнародне право повинно бути відкритим до змін. Консерватизм цієї системи права іноді просто вражає в порівнянні з динамікою законодавчих змін у національних правових системах. Можна сказати, що у праві міжнародному процеси змін носять еволюційний характер у більшій мірі, ніж у праві внутрішньодержавному, що іноді розвивається революційним шляхом.

У міжнародних відносинах насправді мало питань, що розглядаються державою як загальне благо всього міжнародного співтовариства, і тому потребують абсолютного правового захисту. Найчастіше вироблення загальних для міжнародного співтовариства цінностей ми можемо спостерігати у випадках, коли виходять на перший план глобальні проблеми людства, наприклад необхідність боротися з глобальними змінами клімату чи пошук юридичних та моральних можливостей гуманітарної інтервенції та їх закріплення в міжнародному праві. Відсутність безперечних аксіологічних основ у міжнародних відносинах дозволяє ідентифікувати взаємодіючі в їх рамках суб'єкти, насамперед держави, а не міжнародне співтовариство в цілому. Іншими словами, теза про наявність тісних правових і аксіологічних зв'язків може бути сьогодні поширена тільки на регіональні відносини держав. Це виправдано говорити, наприклад, про спільноту європейських держав, основу якої складають нормативні досягнення Ради Європи і Європейського Союзу.

Виходячи з існуючої практики сучасних держав, заснованої на застосуванні правових стандартів, а також інтелектуально плюралістичного дискурсу навколо головної проблеми міжнародного права, важко однозначно і беззастережно вказати головну цінність міжнародного правопорядку. Якщо ми навіть погоджуємося, що в його центрі людина, проблема принаймні не зникає. Дійсно, виникає питання, які заходи повинні бути вчинені для захисту абсолютних категорій, якими є життя і людська гідність? Держави-члени не досягли з цього питання в тій мірі нормативного консенсусу, що різко ілюструє дилема з використання збройних сил з гуманітарних мотивів. У міжнародному праві не можуть з'явитися норми *jus cogens*, обов'язкові для держав, без загальної переконаності в універсальності понять, що лежать в основі цих стандартів. Така переконаність лежить в основі їх нормативної обґрунтованості. Відсутність єдиного аксіологічного ядра відповідає за неповороткість, навіть консерватизм

міжнародного права. Такий стан справ, однак, має і добру сторону. Тому що міжнародне право, норми якого формуються через механізм консенсусу, в набагато меншій мірі, ніж національне право, схильне до небезпеки розриву між нормативними заборонами і приписами і аксіологічним ядром спільноти, в якій воно застосовується. Міжнародне право, іншими словами, краще захищене від «законодавчих креативностей», які ми часто спостерігаємо в національному законодавстві і які у своїй крайній формі можуть здійснюватися у формі демократично легітимізованої «диктатури законодавця» [2, 191]. Таким чином, плюралізм правотворчого процесу у міжнародних відносинах сам по собі є внутрішньою цінністю міжнародного права, гідною захисту відповідно до його норм. Ця цінність, з погляду на необхідність збереження єдності міжнародного права, повинна бути особливо важливою через прагнення недопущення гегемонії в міжнародному праві, іншими словами, через прагнення збереження рівності держав. Ці факти демонструють складності у пошуку безсумнівних, стабільних аксіологічних основ міжнародного права.

В ієрархії і типології цінностей, в якій ми розрізняємо фундаментальні цінності, абсолютні, вищі та їх протилежності (базові цінності, що не є основними, відносні, інструментальні), мир виявляється особливо важливим поняттям. У сфері міжнародних відносин і регулюючому їх праві мир майже повністю виконує роль основної цінності, тобто цінності, необхідної для досягнення інших цінностей. Однак є сумніви, чи є це абсолютне поняття, тобто цінність сама по собі, чи тільки важливе його значення в призмі інших цінностей (відносна)? Можна також поставити питання, чи мир є цінністю найвищою (остаточною) в міжнародному правопорядку, тобто так званою цінністю, що формує фундаментальну еталонну систему для оцінювання суджень про стандарти і процеси в рамках міжнародного права. Якщо ми звернемося навіть до бачення міжнародного права І. Канта, яке він виклав у свій час у знаменитому трактаті «До вічного миру», ми знаходимо сильні аргументи на користь позитивної відповіді на поставлені питання. Сьогодні, однак, спостерігаються у міжнародній практиці і доктрині численні спроби відійти від цінності миру, занизити її і намагання знайти базову і еталонну цінність міжнародних відносин в інших цінностях. У цьому сенсі сучасне міжнародне право, безсумнівно, є об'єктом аксіологічним.

Коли ми говоримо про цінності певних явищ дійсності, в першу чергу маємо на увазі їх людське, соціальне і культурне значення. Існують різні критерії визначення цінності. Так, П. М. Рабинович пов'язує цінність чого-небудь з можливістю цього чогось задовольняти потреби, в кінцевому підсумку, людини. Суспільству в цілому, незалежно від рівня та форми його розвитку, властиві загальносоціальні потреби. Людське суспільство на будь-якому етапі свого розвитку — це не механічна сума індивідів, а система відносин між людьми, колективами, спільнотами, а напевне й державами як асоціаціями цих спільнот [5, 71]. Загальносоціальна цінність права вимірюється в першу чергу значенням для прогресу суспільства тих відносин, які закріплюються і захищаються правовою системою [5, 73–80]. Міжнародне право являє собою нову, якісно

вищу цінність саме з точки зору задоволення потреб, в першу чергу потреб у соціальному прогресі, зважаючи на глобалізаційні процеси у світі і зникнення державних кордонів. Адже найбільш легітимними будуть дії тієї держави, яка спирається на міжнародне право.

Останнім часом виникають сумніви в ефективності міжнародного права, в його здатності протистояти порушникам міжнародного правопорядку. Питання про цінності тих чи інших соціальних явищ актуалізуються саме в періоди їх дискредитації, порушення основоположних імперативів. Значне превалювання міжнародної політики над міжнародним правом, яке ми спостерігаємо особливо останнім часом, не може не відбитися на цінності міжнародного права у свідомості представників міжнародного співтовариства. Бомбардування Сербії силами НАТО навесні 1999 р., вторгнення до Іраку, визнання незалежності Косово, симетрична ситуація щодо Абхазії і Південної Осетії — ось неповний перелік подій, які дозволяють говорити про кризу міжнародного права та оцінки його цінності. Порушенню піддалися фундаментальні, універсальні, що мають у міжнародному праві найвищу юридичну силу, норми *jus cogens* — загальновизнані принципи міжнародного права: незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, територіальна цілісність та ін. Однак ми не можемо заперечувати у зв'язку з цим цінності міжнародного права. Так, міжнародне право дійсно має координаційний характер, у міжнародному праві відсутній законодавець, що знаходиться над державами, відсутній спеціальний апарат примусу. Проте жодна галузь права не відрізняється абсолютним дотриманням її норм. Доказом цінності міжнародного права є той факт, що виконана величезна і дуже корисна робота з прогресивної кодифікації міжнародного права, що завершилася ухваленням комплексних міжнародних договорів з різних галузей міжнародного права — морського права, права зовнішніх зносин, права міжнародних договорів, у сфері регулювання прав людини та ін. Не можна знецінювати такі досягнення міжнародного права, як деколонізація, поява нових галузей і розширення просторових меж дії його норм. Без перебільшення можна сказати, що міжнародне право в силу своєї особливої значущості для підтримання міжнародного миру і порядку є однією з найвищих соціальних цінностей [6, 46]. Традиційні для міжнародного права ціннісні аспекти проявляються в значущості його як регулятора міждержавних відносин. Кінцевий підсумок такого регулювання — свобода всіх суб'єктів на основі принципу рівності.

Література

1. Гаврилов В. В. Международное право в эпоху глобализации: некоторые понятийные и содержательные характеристики // Московский журнал международного права. 2002. № 3. — С. 179–196.
2. Kwiecien R. Teoria i filozofia prawa miedzynarodowego. Problemy wybrane / R. Kwiecien. — Warszawa, 2011 — 238 с.
3. Лукашук И. И. Международно-правовое регулирование международных отношений / И. И. Лукашук. М.: Междунар. отношения, 1975. 173 с.
4. Мовчан А. П. Международный правопорядок / А. П. Мовчан. — М., 1996. — 103 с.
5. Рабинович П. М. Социалистическое право как целостность / П. М. Рабинович. — О.: Юрид.-ра, 2006. — 168 с.

6. Мережко А. А. История международно-правовых учений / А. А. Мережко. К. : Таксон, 2006. 492 с.

Анотація

Чайковський Ю. В. Проблема аксіологічної основи сучасного міжнародного права. — Стаття.

У статті досліджуються ціннісні підстави міжнародного права як надзвичайно важлива складова формування сучасного правопорядку в глобальному суспільстві. Звертається увага в першу чергу на поняття міжнародно-правових цінностей, їх вплив на інтеграційні процеси в площині міжнародно-правовій і інституціональній, особливо у зв'язку з процесом формування європейського правового порядку. Міжнародне право розглядається з позиції природноправової концепції на відміну від позитивістської, для якої міжнародне право саме по собі є цінністю, незважаючи на його конкретний зміст.

Ключові слова: міжнародне право, цінність, міжнародний правопорядок, глобалізація, міжнародне співтовариство.

Аннотация

Чайковский Ю. В. Проблема аксиологической основы современного международного права. — Статья.

В статье исследуются ценностные основания международного права как важнейшая составляющая формирования современного правопорядка в глобальном обществе. Обращается внимание в первую очередь на понятие международно-правовых ценностей, их влияние на интеграционные процессы в плоскости международно-правовой и институциональной, особенно в связи с процессом формирования европейского правового порядка. Международное право рассматривается с позиции естественноправовой концепции в противовес позитивистской, для которой международное право само по себе является ценностью, несмотря на его конкретное содержание.

Ключевые слова: международное право, ценность, международный правопорядок, глобализация, международное сообщество.

Summary

Chaykovskyy Yu. V. Problem of axiological underpinnings of contemporary international law. — Article.

This article investigates the value foundations of international law as a major component of the formation of modern legal order in a global society. Attention is primarily on the concept of international legal values and their impact on integration processes in the plane of international law and institutions, particularly in connection with the formation of the European legal order. International law is considered from the perspective of natural law concept as opposed to legal positivism, for which international law is itself a value, in spite of its specific content.

Keywords: international law, value, international legal order, globalization, international community.